ROMANIAN GENUINE IN MANUSCRIPTS WITH MINIATURES OF MOLDOVA IN 17 TH CENTURY

Nicoleta Melniciuc Puica, Prof. PhD, Elena Ardelean, Assist. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Over time, many manuscripts with miniatures have been destroyed in invasions of Moldova. However, the religious manuscripts dating in 17th century that have been preserved have an important role in the Romanian as well as universal painting art due the creating of a new system of designing the illustrations.
A lot of these manuscripts have original miniatures with Romanian architectural forms of time, local vegetation, even local costumes.

Keywords: manuscripts, miniatures, Romanian genuine, plastic impressions, iconographic themes.

Introducere

În Moldova, manuscrisele împodobite cu miniaturi apar în prima jumătate a veacului al XV-lea. Centrele de activitate miniaturistică din Moldova au fost la Neamţ, Putna, Rădăuţi, Dobrovăţ, Suceviţa şi Dragomirna[1]. Referitor la acestea, renumitul colecţionar Alexei Ouvaroff afirma: *"Cele mai bune şi mai frumoase manuscrise din arhivele noastre au fost scrise în Moldova. Manuscrisele moldoveneşti se disting întotdeauna prin frumuseţea scrierii lor unciale şi minuscule, frumoasa pregătire a pergamentului sau hârtiei şi eleganţa ornamentelor"* [2].

Prima şcoală de caligrafi miniaturişti se pare că a înflorit la mănăstirea Neamţ. Între călugării veniţi din regiuni îndepărtate, precum şi între cei localnici, au fost şi ucenici ai cuviosului Nicodim. Ei au pus bazele unei "şcoli" cărturăreşti; tot aici au funcţionat unele ateliere în care au lucrat copişti, caligrafi şi miniaturişti. Necesitatea multiplicării şi decorării cărţilor de cult într-o formă cât mai aleasă a impus apariţia şi înmulţirea caligrafilor şi miniaturiştilor la această mănăstire. Opera lui Gavriil Uric, *Tetraevangheliarul din 1429,* chintesenţă a artei miniaturale româneşti a impresionat atât de profund pe contemporani şi pe urmaşi, încât puternicul său ecou a determinat apariţia şcolii moldoveneşti de miniatură,

[1] G.Popescu Vâlcea**,** *Anastasie Crimca***,**Ed. Meridiane**,** Bucureşti, 1972, p. 6.
[2] A. Ouvaroff, *Recherches sur les antiquités de la Russie Méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Ed. Libr. archéologique V. Didron**,** Paris, 1885, p. 144.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

devenind etalon al perfecţiunii artistice spre care tindeau toţi miniaturiştii[3]. Gavril Uric a lăsat o moştenire impunătoare de manuscrise care au influenţat arta miniaturii pe parcursul secolelor XV-XVI, imaginile sale servind drept modele, fidel urmate de succesorii săi. Tradiţiile miniaturale ale lui Uric sunt continuate de Nicodim (*Tetraevangheliarul de la Humor*, 1473), care păstrează şi portretul votiv al domnitorului Ştefan cel Mare. Din secolul al XVI-lea sunt cunoscute manuscrisele create la mănăstirea Voroneţ (*Codicele Voroneţian* şi *Psaltirea Voroneţiană*).

În a doua jumătate a secolului al XVI- lea miniaturile manuscriselor moldoveneşti devin mai laconice în privinţa coloritului, conturul liniar având prioritate. Valoarea incontestabilă a manuscriselor autohtone din această perioadă este confirmată şi de prestigioasele instituţii din orașele în care se păstrează astăzi: Viena, Oxford, Bucureşti, Moscova, Londra, Sankt-Petersburg etc.

Arta miniaturii in Moldova în secolul al XVII-lea

În 1607, prin realizarea, la cererea domnitorului Ieremia Movilă, a Tetraevangheliarului (Manuscrisul Sucevița 24) după modelul celui provenit din Ţara Românească (Manuscrisul Sucevița 23) sau, conform altor cercetători[4], după Tetraevanghelul de la Elizavetgrad (un alt celebru manuscris apartinand grupului Parisinus graecus 74), s-a produs o importantă schimbare în ceea ce priveşte modalitatea de împodobire a manuscriselor din Moldova. De altfel, filiaţia Elisavetgrad – *Sucevița 24* avansată prima oară de cercetătoarea Sirarpire Der Nerseissan, preluată de unii autori şi negată de alţii, a fost reconfirmată de cercetătoarea Constanţa Costea, care a făcut o analiză integrală din şase codice aparţinând categoriei de manuscrise cu frize intercalate în text: Paris gr.74, Codicele lui Ivan Alexandru, Sucevița 23, Codicele de la Elisavetgrad, Sucevița 24, şi Codicele de la Varşovia.[5] Autoarea datează manuscrisul în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, modelul lui fiind o variantă a manuscrisului Paris gr.74 din secolul al XI-lea.

[3] G.Popescu Vâlcea, *Miniatura românească*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1981, p. 76.
[4] E. Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad şi manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Ed. Civitas, Chişinău , 2004, p. 24-25.
[5] O. Mitric, *Şcoala de caligrafi şi miniaturişti de la Mănăstirea Dragomirna – 400 de ani de la prima atestare documentară*, Revista Crai nou, Suceava, 3 octombrie, 2009. *http://www.crainou.ro/?module=displaystory&story_id=25160&format=html*

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

Tetraevanghelul de la 1607 (Sucevița 24) este fastuos împodobit, ca și celelalte manuscrise din grupul Parisinus graecus 74, cu peste 346 de scene din Evanghelii, desfășurate sub forma unor frize integrate în textul pe care îl ilustrează, uneori o pagină cuprinzând mai multe asemenea frize. Unele teme cum ar fi *Nașterea Domnului*, *Rugăciunea de pe munte* și mai ales *Judecata de Apoi*, ocupă un spațiu mai mare, cumulând mai multe registre de frize. Compozițiile acestor frize cultivă preponderent simetria, repetiția și alternanța. Siluetele personajelor sunt ușor alungite, iar poziția și gestica le conferă o tentă de eleganță. Fundalurile cu edificii arhitecturale, în care apar frecvent cetăți și biserici fortificate, sunt numeroase.

Dacă până în a doua jumătate a sec al XVI-lea ornamentația și ilustrația manuscriselor din Moldova constau în prezentarea celor patru evangheliști, din frontispicii, vignete și inițiale, acum apar pentru prima oară, scene bogate, peisaje, compoziții cu personaje intercalate în text. Tetraevangheliarul din 1607 (Figura 1) a constituit o revelație a epocii respective, uimind printr-o exprimare plastică originală, o dezinvoltură deosebită a desenului și o cromatică perfect acordată și mai ales, prin introducerea noutăților în conținutul tematic.

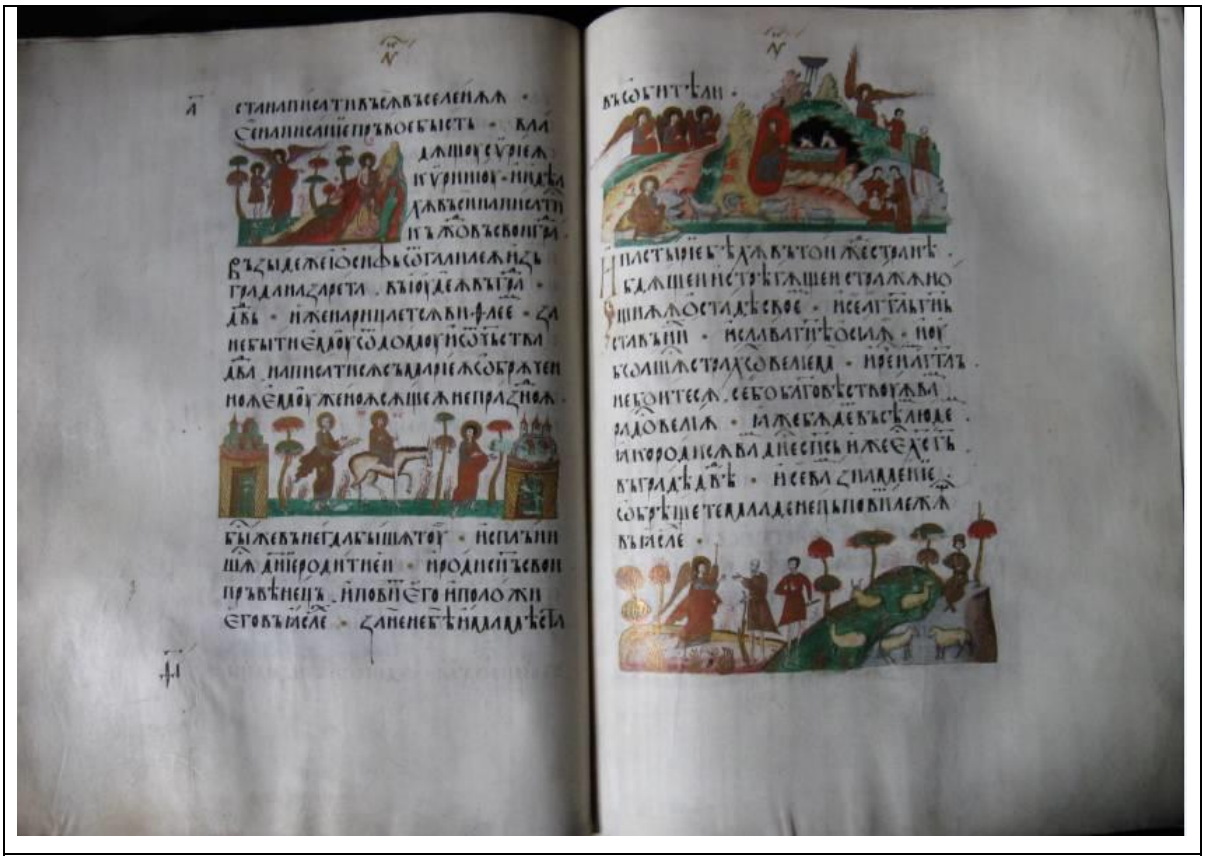


Figura 1. Frize cu miniaturi în cadrul textului, Ms.Sucevița 24

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

Elementele cu specific naţional întâlnite în *Tetraevangheliarul Sucevița 24* sunt: brazii, cetăţile cu turnuri şi creneluri moldoveneşti amintind de incintele fortificate ale mănăstirilor moldoveneşti, precum şi aspecte cu caracter local ale vieţii cotidiene, care făceau parte integrantă din orizontul pictorului respectiv; ciobanul cântând din fluier alături de oile sale, lucrătorii viei cu unelte specifice acestei activităţi (sapă, hârleţ, etc.)[6] (Figura 2).



Figura 2. Detaliu Manuscris Sucevița 24

Cromatica este subtilă, predomină verdele închis ce subliniază linia pământului, roşul – cărămiziu alternând cu un gri – albăstrui. Unificarea culorilor este redată prin haşurile aurii bine direcționate, care aduce o contribuție esențială la estetica și dinamismul scenei reprezentate.

Manuscrisul are către final şi un frumos tablou votiv al voievodului Ieremia Movilă, însoţit de întreaga familie, înrudit ca punere în pagină cu tablourile votive din pictura murală.

Tablourile de gen, pe lângă culoarea locală, sugerează o atmosferă intimă de calm şi meditaţie, unde fiinţele vii şi natura se contopesc. Tratarea elementelor compoziţionale este făcută într-o viziune pur decorativă; tuturor li se dă aceeaşi importanţă, atât personajelor, cât şi munţilor şi arborilor, nici unul dintre ele nefiind fond al percepţiei, ci parte integrantă de importanţă egală.

Miniaturistul se remarcă a fi un mare iubitor al naturii şi al peisajului local, elemente pe care le prezintă în ilustraţiile sale cu mai multă acurateţe şi interes decât cele transmise de

[6] G. Popescu Vâlcea, *Miniatura românească*, Ed Meridiane, Bucureşti, 1981 , p 45.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

tradiţia manuscriselor. Asfel, pictorul creează scene originale de culoare şi atmosferă pur autohtonă.

În linii generale, miniaturistul se înscrie în coordonatele concepţiilor de compoziţie tradiţională, ilustraţia fiind compusă pe o suprafaţă orizontală în formă de friză, cu evidenţierea fermă a principiilor artei decorative, iar elementele noi, care ţin de personalitatea pictorului îmbracă esenţa tradiţională în noi forme de expresie plastică.

Planurile reliefului sunt sugerate de alternarea culorilor diferite, însă de remarcat ca o constantă a cromaticii acestui manuscris, este dozarea tonurilor şi intensităţii culorilor. Plasarea culorilor în suprafaţa compoziţională ignoră autenticul realităţii, ele se subordonează ideii generale de creare a ritmurilor şi alternanţelor. Solul, vegetaţia şi arhitecturile sunt colorate în nuanţe după un raţionament decorativ, fără a urmări natura, aceasta recompunându-se într-un mod cu totul particular şi într-un limbaj plastic în care intervine puterea simbolului cromatic.

Cu toate aceste modalităţi aparent artificiale, pictorul selectează şi recompune o lume a sa proprie, care sugerează perfect lumea şi viaţa reală.

Pe deplin conştient de ce şi-a propus să realizeze, autorul Tetraevangheliarului *Suceviţa 24* a urmărit cu elan şi sinceritate să imprime miniaturilor sale caracteristici româneşti până în cele mai mici amănunte, prin linie, desen, culoare, accesorii, activităţi, peisaj, în genere o atmosferă pur locală sub toate aspectele ei.

Acest manuscris, ca de altfel şi *Suceviţa 23* a marcat o influenţă considerabilă în picturile murale de la Suceviţa si mai târziu la Dragomirna. Intrebuinţarea sistemului de reprezentare în formă de ciclu iconografic este un fapt unic, fără precedent în toată arta medievală şi postmedievală a ţărilor care, ca şi noi, au făcut parte din aria de răspândire a artei bizantine[7].

Nu mai puţin importantă este eleganta scriere moldovenească a manuscriselor care în pictura Suceviţei – foarte bogate în inscripţii – este remarcată din plin pentru indentificarea scenelor, dar şi ca un element de eleganţă şi rafinament în completarea iconografiei.

Aşadar, domnitorului Ieremia Movilă, cu simţul său artistic pătrunzător, şi de bună seamă, mitropolitului Teodosie Barbovschi, neostenitul sfătuitor şi sprijinitor în arta scrierii manuscriselor le datorăm începutul unei noi etape, originale în arta miniaturii moldoveneşti, în care se îmbină bogatele tradiţii artistice locale cu modalităţile specifice de exprimare ale

[7] G. Popescu Vâlcea, *Miniatura românească*, p. 46.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

artei bizantine şi care şi-a aflat apogeul în şcoala mitropolitului Anastasie Crimca de la Dragomirna.[8]

Școala de miniatura de la Dragomirna

„Şcoala de miniatură" de la Dragomirna a luat naştere odată cu mănăstirea, ctitorul principal, mitropolitul Anastasie Crimca fiind şi creatorul acestei minunate şcoli de copişti şi miniaturişti. Condus de însuşi mitropolitul Anastasie Crimca, scriptoriul Dragomirnei a reuşit să dea culturii româneşti unele din cele mai frumoase manuscrise, cu deosebite miniaturi, unice, nu atât prin folosirea aurului şi a unei game cromatice bogate, cât mai ales prin stilul şi tehnica de lucru.

Ştefan S. Gorovei, pornind de la analiza frecvenţei apariţiei manuscriselor cunoscute şi luând în calcul unele date din surse documentare, estima că la mănăstirea Dragomirna, în perioada 1609-1629 (anul morţii mitropolitului), s-ar fi putut realiza în jur de 120 de manuscrise[9]. Cercetătorii nu exclud posibilitatea descoperirii altor manuscrise în viitor, în special din rândul celor neminiate, întrucât există încă suficiente colecţii de manuscrise slavone necercetate (recent s-a mai descoperit un manuscris din producţia acestui centru: este un Sbornic, a cărui însemnare de danie este din anul 1627. Ar fi cel de-al 28-lea manuscris cunoscut, cu dată sigură, ce umple un gol din activitatea scriptoriului) [10].

In ceea ce priveste manuscrisele miniate, şcoala de la Dragomirna este cunoscută astăzi prin „existenţa a nouă manuscrise deosebite"[11]. În ceea ce priveşte locul în care se păstrează aceste manuscrise, şapte dintre ele sunt la Mănăstirea Dragomirna, un Apostol se află la Biblioteca Academie Române, iar un alt Apostol la Biblioteca fostă Imperială din Viena.

După cuprinsul şi destinaţia lor, manuscrisele de la Dragomirna pot fi clasificate în: manuscrise liturgice, manuscrise cu texte din Noul Testament, manuscrise cu texte din Vechiul Testament, manuscrise cu texte din Vieţile Sfinţilor. Nicolae Iorga observa că Apostolul şi Liturghierul nu s-au mai realizat în varianta miniată nici înainte nici după

[8] O. Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române din biblioteca Mănăstirii Suceviţa*, Ed. Universității „Ștefan cel Mare"din Suceava, 1999, p. 9.

[9] O. Mitric, *Şcoala... http://www.crainou.ro/?module=displaystory&story_id=25160&format=html*

[10] O. Mitric, *Un nou manuscris din „Şcoala" de caligrafi şi miniaturişti de la Mănăstirea Dragomirna (1627)*, în Analele ştiinţifice, seria Istorie, „Codrul Cosminului" (seria nouă), nr. 6-7 /16-17), 2000-2001, Suceava, 2003, p. 365-368; republicat în „Romanoslavica", XLI, 2006, p. 141-146.

[11] Şt. Gorovei, *Anastasie Crimca*,în Mitropolia Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1979, nr.1-2, p. 153.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

Anastasie Crimca.[12]

Vorbind despre şcoala de la Dragomirna, profesorul Ştefan S. Gorovei, spunea: *„deşi manuscrisele care au ajuns la cunoştinţa noastră reprezintă doar o mică parte din ceea ce s–a lucrat pentru Dragomirna, ele constituie temeiuri suficiente pentru a afirma că „şcoala" de caligrafi şi miniaturişti patronată de Crimca a constituit un moment deosebit în evoluţia culturii medievale moldoveneşti, aproape că s–ar putea spune că această „şcoală" a monopolizat producţia de manuscrise religioase în acea vreme*"[13].

Artiştii Şcolii de la Dragomirna metamorfozează natura, adaptând–o concepţiei lor decorative, reprezentând–o în mod grafic, schimbându–i proporţiile reale, eliminând volumul şi interpretând în mod subiectiv culoarea, toate acestea contribuind la crearea unui stil cu totul personal. Textul ia parte şi el la compunerea paginii, creând, împreună cu ilustraţia şi ornamentul, o compoziţie echilibrată şi impresionant de frumos paginată, spaţiile scrise constituind pauze ritmice ce pun în evidenţă conţinutul tematic al scenelor. Cromatic, originalitatea şcolii de la Dragomirna este cu totul remarcabilă prin armoniile pure ale dominantelor de roşu în compania unui verde preţios, suporturi de excelentă asociere pentru haşurile de aur.

Plasticitatea volumelor este transfigurată în siluete stilizate iar umbra şi lumina, redate prin haşuri cu dungi de aur, contribuind astfel la crearea impresiei de mare fast şi bogăţie decorativă. Ornamentaţia florală şi frizele, care împodobesc pagina, sunt transpuneri grafice din flora locală aducând un iz de autenticitate şi verosimil. Ornamentul în entrelac, conform tradiţiei moldoveneşti, alternează cu ornamente de inspiraţie din flora locală, demonstrând varietatea formelor de exprimare decorativă şi influenţa tradiţiei artistice locale, sub care s–a dezvoltat ca artist Anastasie Crimca. Clădirile care iau parte la compunerea imaginii prezintă două variante: o variantă cu arhitecturi antice, obişnuite în vechile manuscrise, dar cărora artistul le imprimă un spirit local şi altă variantă reprezentând clădiri cu arhitecturi specific moldoveneşti: turnuri ascuţite, ziduri crenelate, turle de biserici moldoveneşti, etc. (Figurile 3,4).

[12] N.Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, Ed. Episcopiei Hotinului, 1934, p. 107-108.
[13] G.Popescu-Vâlcea, *Anastasie Crimca,* p. 5.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

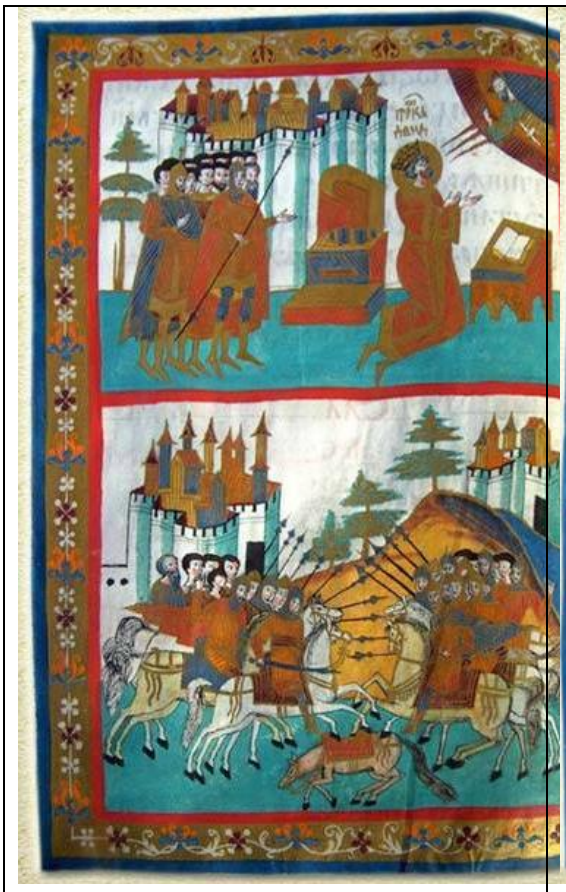


Figura 3. Elemente de arhitectură și vegetație cu specific local, Psaltire, 1616

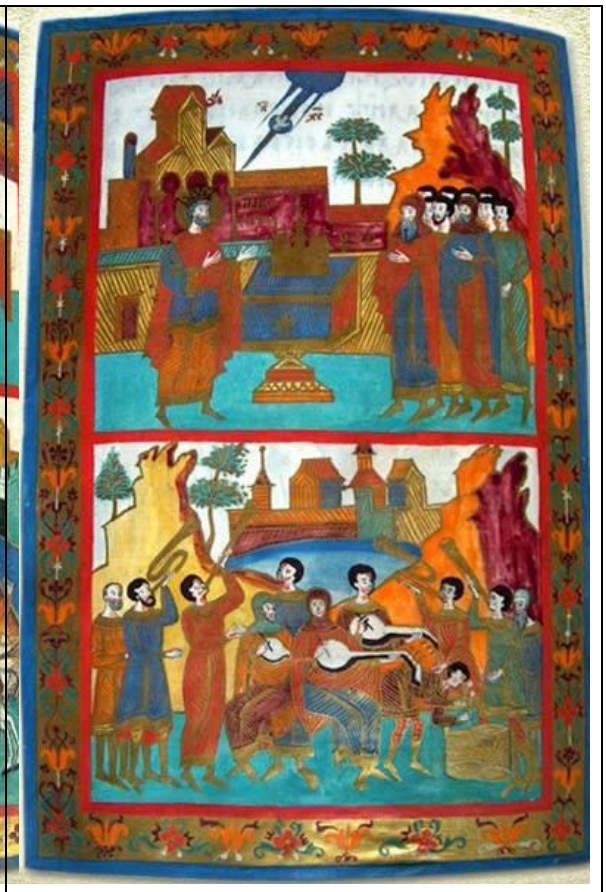


Figura 4. Elemente de arhitectură și tradiții locale, Psaltire, 1616

Un alt aspect, remarcat de N. Iorga, introducerea reprezentării, in cadrul manuscriselor unui Sfânt local, Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava[14]. De altfel, patriotismul lui Crimca dar şi grija sa faţă de ctitoria lui se poate vedea şi în celebrul său testament: ,,*Kir Anastasie Crimca şi mitropolit al pământului moldovenesc* [....] *mărturisim cu această scrisoare a noastră, când se va întâmpla sfintei mănăstiri în vreun timp după moartea noastră vreo nevoie, pe cine va alege Dumnezeu a fi demn în pământurile moldoveneşti, nu cumva să cuteze cineva din domnitori, ctitori sau, boieri, din neamul nostru a închina mănăstirea noastră Sfântului Munte sau Ierusalimului, ori a da sub autoritatea vreunui patriarh sau mitropolit sau a schimba pe călugării din ţara Moldovei sau a le pune igumen din mănăstire străină, ci să aibă a lăsa mai sus zisa mănăstire întru toate în pace şi neclintită în veci. Iară dacă cineva ar strica scrisoarea şi orânduiala noastră, acela să fie blăstămat, de trei ori blăstămat, anatema maranata, de la Domnul Dumnezeu şi de la toţi sfinţii. Amin. În zilele cuviosului domn Ioan*

[14] N. Iorga, *Ibidem*.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

Constantin Movilă Voievod, în anul 7118 (1610), luna martie, 16 zile, Smeritul Anastasie Mitropolit"[15]. Patriotismul pe care îl mărturiseşte testamentul său din 1610 este demonstrat şi în opera de asistenţă socială, precum şi în spiritul frăţesc care l–a determinat să dăruiască o serie de cărţi Mitropoliei din Târgovişte, într–o vreme când cele două Principate erau ca şi unite (în Moldova domnea Radu Vodă Mihnea, iar în Ţara Românească – fiul său, Alexandru Coconul).

Opera artistică a lui Anastasie Crimca este o supremă sinteză a tradiţiei, a rafinamentului şi a concepţiei artistice contemporane lui, determinată de marile realizări ale picturii moldoveneşti, aducând multă mişcare, mult pitoresc şi o deosebită pasiune faţă de miniatura românească anterioară.

Din păcate, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea şi în mod deosebit în sec. al XVIII-lea, asaltul diferitelor influenţe artistice dar mai ales gravura de tipar, au grăbit îndepărtarea miniaturii de veche tradiţie şi orientarea ei spre cărţile de literatură populară, unde însă a jucat un rol cu totul deosebit, anticipând grafica modernă de carte.[16]

Incheiere

Tetraevangheliarul *Suceviţa 24* este manuscrisul care pregăteşte trecerea de la miniatura anterioară, cu puternic caracter bizantin, la o miniatură cu multă liberatate de exprimare artistică, a cărei gamă cromatică mult mai vastă îi conferă o strălucire unică. Cel care face trecerea de la miniatura anterioară spre o miniatură cu totul originală este unul dintre mitropoliţii ulteriori ai Moldovei, un caligraf şi un miniaturist de mare talent, Anastasie Crimca. El a înzestrat ctitoria sa de la Dragomirna cu câteva dintre cele mai frumoase produse ale caligrafiei şi miniaturisticii româneşti.

Bibliografie

1. Dragnev E., *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad şi manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Ed. Civitas, Chişinău , 2004.
2. Gorovei Şt., *Anastasie Crimca,*în Mitropolia Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1979, nr.1-2.
3. Iorga N., *Vechea artă religioasă la români*, Ed. Episcopiei Hotinului, 1934.

[15] Pr.Prof. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,*vol.II, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti,1981, p. 9.
[16] G.Popescu Vâlcea, *Miniatura românească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1981, p. 76.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)

4. Mitric O., *Catalogul manuscriselor slavo- române din biblioteca Mănăstirii Sucevița*, Ed. Universității „Ștefan cel Mare" Suceava, 1999.

5. Mitric O., *Şcoala de caligrafi şi miniaturişti de la Mănăstirea Dragomirna – 400 de ani de la prima atestare documentară*, Revista Crai nou, Suceava, 3 octombrie, 2009. *http://www.crainou.ro/?module=displaystory&story_id=25160&format=html*

6. Mitric O., *Un nou manuscris din „Şcoala" de caligrafi şi miniaturişti de la Mănăstirea Dragomirna (1627)*, în Analele ştiinţifice, seria Istorie, „Codrul Cosminului" (seria nouă), nr. 6-7 /16-17), 2000-2001, Suceava, 2003; republicat în „Romanoslavica", XLI, 2006.

7. Ouvaroff A., *Recherches sur les antiquités de la Russie Méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Ed. Libr. archéologique V. Didron, Paris, 1885.

8. Păcurariu M. Pr.Prof., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,*vol. II, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti,1981.

9. Popescu Vâlcea G., *Anastasie Crimca*,Ed. Meridiane, Bucureşti, 1972.

10. Popescu Vâlcea G., *Miniatura românească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1981.

BDD-A22316 © 2014 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:07 UTC)